

Академик Славенко ТЕРЗИЋ
Српска академија наука и уметости
Београд

ПЉЕВЉА У ОЧИМА СТРАНИХ КОНЗУЛА (КРАЈЕМ 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА)

АПСТРАКТ: Рад доноси анализу гледишта аустроугарских и руских конзула о политичким, социјалним и верским приликама у Пљевљима и пљеваљском крају. Посебна пажња посвећена је ставовима аустроугарског вицеконзула (цивилног комесара) у Пљевљима Антона Ипена и руског конзула у Косовској Митровици Сергеја Тухолке. Ставови Ипена су најдетаљније изнети у његовој студији на немачком језику Нови Пазар и Косово (Стара Рашка), док су гледишта руског конзула Тухолке саопштена на основу његовог извештаја о боравку у Пљевљима 1907. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Пљевља, Пљеваљски санџак, Аустро-Угарска, Османско царство, Антон Ипен, Сергеј Тухолка, Србија, Црна Гора, Срби, муслимани.

И поред тога што су од 1572. до 1833. године Пљевља била важно седиште Херцеговачког санџака, страни путописци и дипломате

су их, због тешко проходних и недовољно безбедних путева, ретко посећивали – током 18. и у првој половини 19. века. Тек од друге половине 19. века са снажним продором западних сила на Балкан, после пораза Русије у Кримском рату (1853–1856), ојачала је и конзулска мрежа великих сила које су мање или више пратиле збивања у овој области. Аустрија је отворила конзулат у Травнику 1850, који је следеће године пресељен у Сарајево, и вицеконзулат у Мостару. Русија је отворила конзулат у Сарајеву 1856, а 1859. у Мостару. Конзулат Русије у Скадру је отворен 1857, вицеконзулат у Призрену 1866, а конзулат у Митровици 1902. (први конзул Шћербина је убијен после нешто више од два месеца).¹

Од Кримског рата до Берлинског конгреса (1878) објављен је приличан број путописних и војнообавештајних студија о Босни и Херцеговини и о Рашкој, највећим делом из пера аустроугарских дипломата и официра. Студије су биле припрема за окупацију Босне и Херцеговине и увођење трупа у Пљевља, Прибој и Пријепоље. Радило се о припремама за одлучан продор према Солуну и Источном Медитерану с циљем политичко-културног обликовања „аустроугарског Балкана“. Професор у Грацу Едвард Рихтер, дворски саветник, назвао је ову врсту литературе пре окупације „добом конзуларне књижевности“. Реч је о студијама Карла Сакса, Јохана Роскијевича (чиновника аустријског конзулата у Сарајеву), официра капетана Темела и поручника а касније и конзула Јоановића. Темел је 1867. године објавио у Бечу дело *Geschichtliche, politische und topographisch-statistische Beschreibung des Vilajets Bosnien, der Hercegovina und Rascien*, а Роскијевич 1868. у Лајпцигу и Бечу *Studien über*

¹ Славенко Терзић, *На катијама Константинопоља*. Русија и балканско питање у XIX веку, Нови Сад–Београд 2021, 272–276.

Bosnien und die Hercegovina. Уз студију је приложио и карту *Bosnien, die Herzegovina und Rascien*.² Група аустријских инжењера из дирекције за пројектовање железничких пруга трасирала је линију Нови – Бања Лука – Сарајево – Нови Пазар – Митровица и о томе објавила студију 1873. године. Пре поменутих аустријских студија, први руски конзул у Сарајеву Александар Гиљфердинг објавио је, 1859. године у Санкт Петербургу, обимно путописно-историјско дело *Путовање по Босни, Херцеговини и Старој Србији*.

После Берлинског конгреса и окупације Босне и Херцеговине Аустро-Угарска је настојала да политички, привредно и културно обликује Балкан према својим дугорочним стратешким интересима. Две одличне студије, поред низа других, темељно осветљавају ову стратегију. Бугарска историчарка Теодора Толева је 2008. године у Барселони објавила студију *Утицај Аустроугарске империје на стварање албанске нације 1896–1908*. Двадесетак година пре Толеве историчар Томислав Краљачић је у Сарајеву 1987. објавио капиталну студију *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)* којом је, темељно осветлио широк круг мера режима на конституисању „босанске нације“ – идеолошким тумачењем прошлости, културног наслеђа, писма и многих других питања прошлости ових покрајина.

Главни печат политичком и друштвеном животу Пљеваља крајем 19. и почетком 20. века, али и читавог Пљеваљског санцака, дало је присуство аустроугарских окупационих трупа на Доловима од 1879. до 1908. године. Пошто су претходно запоседнута узвишења око Пљеваља, од 8. до 14. септембра 1879. у Пљевља и цео Пљеваљски санцак ушло је под командом генерала Килића и Обадића „око 7.000

² Ratimir Gašparović, *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama od prvih početaka do kraja XIX vijeka*, Sarajevo 1970, 193–230.

људи“. Дочекане у Пљевљима од стране турског бригадног генерала Мустафа-паше, аустроугарске трупе су прошле кроз Пљевља „са звучном музиком и запоселе узвишице око турског логора узвикнувши три пута *Живео* Фрањи Јосифу I“³ Пошто се команди бригаде није хтело доделити земљиште у близини града, пише Симон Јоановић, доцнији аустроугарски конзул при гарнизону на Доловима (од 1901) генерал Килић је морао „да без пристанка локалних власти окупира простор који му је изгледао погодан за логор на узвишењима Богишевац и Балибегово брдо“.⁴ Већ 1880–1881. године пробијен је четрдесет километара дуг пут од Металке до Пљеваља, и даље према Пријепољу и изграђен водовод за логор дуг шест километара. Током 1884. године завршена је градња велике касарне на Доловима код Пљеваља и успостављена телеграфска веза Металка–Приштина, тада седиште Косовског вилајета. У логору, претвореном у „зелени парк са густим дрвећем, жбуњем, цвећем и засадима поврћа“, поред војничких барака од камена, подигнути су и католичка капела, официрски клуб, војна болница, вештачко језеро и *Аусторугарска народна школа*.

Главна личност у Пљевљима, са турске стране, био је мутесариф Пљеваљског санџака и војни командант, дивизијски генерал (ферик) Сулејман Хаки-паша. Тек што је приспео у Пљевља крајем јануара 1880. године, већ у августу исте године одликован је командирским орденом Фрање Јосифа са звездом, а две године касније, 1882, Великим крстом реда Фрање Јосифа.⁵ Новац и одликовања били су главна средства аустроугарског јавног и тајног политичког и

³ Симон Јоановић, *Новопазарски санџак (1878–1900)*, IV глава, IV наставак, Новопазарски зборник 10, Нови Пазар 1986, 142.

⁴ Исто, 144.

⁵ Исто, 149–153.

обавештајног деловања, како према Турцима и локалним муслиманима, тако и према православним Србима. Долазак аустроугарских трупа утицао је и на повећање турског гарнизона у Пљевљима у касарни на Стражици, код које се налазила и војна болница. Сулејман Хаки-паша је био Албанац, према неким изворима из околине Битоља, припадник исламског реда бекташија. Дуго времена је био наставник у војној школи у Цариграду а у руско-турском рату 1877/78. налазио се на положају бригадног генерала.⁶ Председник српске владе генерал Сава Грујић, известио је крајем августа 1890. године начелника Главног штаба да су „Швабе“ начиниле на Доловима „сами перивој, засађен разноврсним дрвећем“, илуструјући неким детаљима „како Швабе воде политику“ у Пљевљима: „Швабе зову пашу сваке суботе у вече на вечеру и на бал. Кад је Франц Јосифов дан, прославе Швабе на најсвечанији начин да би с тим обратили наш народ да их заволи /.../ На ручак позову много Турака и 7–8 Срба православних свештеника и трговаца и поред најлепших јела и најскупљих пића заврши се пијењем шампаније која се (по пуна боца) пред свакога госта метне. Тај дан сваки се ту опије и пјан кући оде“.⁷

При команди бригаде на Доловима постојао је и такозвани *цивилни комесар*, односно конзул у рангу вицеконзула који је у суштини био шеф обавештајне службе. Они су се мењали после неколико година али је посебно запажену улогу имао Теодор Ипен (1861–1935), чије је пуно име и презиме гласило Theodor Anton Max Ippen. Рођен је у породици покрштених Јевреја у месту Сеземице у данашњој централној Чешкој. Студирао је оријенталне језике (турски, персијски и арапски) и економију на Царско-краљевској академији за оријенталне

⁶ Исто, 146.

⁷ Милић Ф. Петровић, *Документа о Рашкој области 1890–1899*, Београд 1997, 130.

језике, коју је 1754. године основала царица Марија Терезија. (Крајем 19. века прерасла је у Конзуларну академију, а 1964. у Дипломатску академију.) Задатак Академије био је, званично, да се бави културним и економским односима са Балканом и Блиским Истоком. Ипен је био један од водећих аустроугарских албанолага и идеолошких твораца албанске нације и албанске државе. Пре Пљеваља био је конзул у Скадру (1884–1887), затим после Пљеваља у Цариграду (1891–1893), Јерусалиму (1893–1895), опет у Цариграду (1895–1897) и седам година на челу Генералног конзулата у Скадру (1897–1904). Од 1909. године био је саветник у амбасади Аустроугарске у Лондону, у ком својству је на конференцији амбасадора у Лондону 1912/13. припремио мапу распрострањености становништва које говори албанским језиком. Мапа је била основа за преговоре о границама.⁸

Пре него што је после завршеног боравка у Пљевљима (1888–1891) објавио у Бечу студију *Novibazar und Kossovo (Das Alte Rascien)*, Ипен је 1891. године у Гласнику Земаљског музеја у Сарајеву објавио омању студију под насловом *Рашка*. Циљ ове студије, а нарочито оне веће, био је да оспори назив *Стара Србија* за простор тадашњег Косовског вилајета (Рашка област, Косово и Метохија и Скопско-тетовски крај) и као једино исправно наметне име *Рашка* – за Рашку област, Косово (без Метохије) до Скопске Црне Горе. Уместо „српског политичког назива“ *Стара Србија*, име *Рашка*, пише Ипен, јесте „хисторички назив“ – „најзгоднији назив и заслужује да се опће прихвати“.⁹ *Рашка*, по Ипену, обухвата Пљевља (Таслица), Пријеполје,

⁸ Шире о Ипену: Anreliesse Wernicke, *Theodor Anton Ippen. Ein östereichischen diplomat und albanien forsher*, Wiesbaden 1967.

⁹ *Рашка*. Црта од консула Теодора Ипена, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, књ. II, Сарајево 1891, 148–149.

Колашин, Бијело Поље (Акова), Сјеницу, Нову Варош, Беране, Нови Пазар, Митровицу, Дреницу, Вучитрн, Приштину, Гњилане, „и дјеломице Прешево“. У кратком историјском прегледу Пљеваљског краја Ипен помиње Кукањ, Св. Тројицу, Цркву Светог Арханђела Михаила у Поблаћу и разорене манастире Арханђел, Довољу, Блишкову и Соколац. У Тројици се, пише он, „чува као света реликвија владичанска патерица Св. Саве. Кад су Турци тијело овог светца однели из Милошева у Београд, један се побожан човјек помоћу мита дочепао палице која је уз тијело била, да барем то сачува земљи“. Цркву Св. Арханђела Михаила у Поблаћу, пише Ипен, „подигао је један рођак Немањића по женској крви“.¹⁰

Што се становништва тиче, у северном делу Рашке, према Ипену, становништво је, „изуевши мален део, хомогеног славенског, специјалног босанског племена. У срезовима Плевље, Пријеполје, Колашин, Бјелополје, Беране, Нова Варош живи искључиво босанско племе, а у Сјеници, Новом Пазару, Штавици и Рожају већим дијелом“.¹¹ Верске разлике на Балкану, истиче Ипен, играју већу улогу него народносне и зато је „раздиоба становништва Рашке по вјероисповијести важан моменат за ситуацију ове провинције“. Уочљиво је да Ипен уопште не помиње Србе, осим на једном месту где говори о сеоби „хришћанских Срба“ крајем 17. и почетком 18. века. Уместо тога тврди да „у срезовима Плевље и Пријеполје веома је јак хришћански елеменат“ – „хришћани су са врло малим изузетком православне вјере“.¹² Што се „мухамедоваца“ тиче Ипен посебно детаљно описује Колашинце у које убраја братства Мицановића,

¹⁰ Исто, 158.

¹¹ Исто, 154.

¹² Исто, 157.

Ђурђевића, Храповића, Штрока, Каљића, Мушовића, Мартиновића, Мекића, Куфра, Тутића, Љуца и друге. Колашинци су, према њему, „од свијех Босанаца остали најдивље племе“, фанатични су, „но изгледа да њихова побожност нема дубљег темеља; многи у млађим годинама радо пију ракију, сувише домаћу шљиву пију преко мјере. Често бива да се колашински мухамедовац ожени хришћанком и не тражећи од ње да се потурчи. Тако је и настала она ријеч: `Отац ми клања, мајка ми се крсти, а ја се каменим`“.¹³ Студија је објављена и на немачком језику у Бечу 1894. године, у *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina*.

Већа студија *Нови Пазар и Косово. Стара Рашка* (на немачком) представља знатно проширену варијанту раније мање студије *Рашка*. Први део студије садржи преглед географије, етнографије, историје и политичко-административних и културних односа, док је већи део посвећен појединим варошима за које је он сматрао да припадају Старој Рашкој. Студија је имала јасан политички циљ – да пружи наводно научне аргументе националној политици Аустро-Угарске у овом региону. Окупациони режим у Босни и Херцеговини на челу са Бењамином Калајем настојао је на све начине да пројект „босанске нације“ прошири и на Рашку област и Косово и Метохију како би се створила идеолошка основа за аустроугарске политичке планове у Старој Србији, Албанији и Македонији.¹⁴

Министарство спољних послова у Бечу је рукопис Ипенове студије доставило Заједничком министарству финансија на чијем челу је био Калај, а он је рукопис проследио Лајошу Талоцију (1857–1916),

¹³ Исто, 155–156.

¹⁴ Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*, Sarajevo 1987, 271.

мађарском академику, дворском саветнику и једном од водећих стручњака за Балкан. Калај је такође био члан Мађарске академије наука. Талоци у рецензији пише да Ипеново дело има „виши политички смисао“ јер се бави тако значајном облашћу за Аустро-Угарску. Оно представља пример како се треба борити против српских претензија на овај простор: „Господин Ипен је инстинктивно пронашао правац како се мора са наше стране сузбијати низ великосрпских историјско-политичких лажи“.¹⁵ Талоци посебан политички значај придаје Ипеновом ставу да се националност већине Рашке може убројити у „босанско племе“. Сам Талоци се посебно труди да оспори етничко и историјско право Србије на области Рашке и целе Старе Србије: „До сада је била грешка да је све што је са српске стране долазило узимано за истинито и прихватано као догма, да су Нови Пазар и Косово били српски, да су српски и да следствено томе морају бити српски“.¹⁶ Старосрпски простор, према Талоцију, „припада етнографско-политичкој власти наше Монархије“.¹⁷ На једном скупу немачких филолога и наставника у Бечу 1893. године Талоци је нашироко образлагао своју главну идеју: „Окупација Босне и Херцеговине Аустро-Угарском не значи само преображај у политичним и административним одношајима овог оскудијевањем и ратом измореног западног трокута Балканског полуострва, него и трајну побједу западне културе којој су се ове земље на сваком пољу раскрилиле“.¹⁸

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто, 272.

¹⁸ Коста Херман, *Двије знамените публикације из Босне и Херцеговине*, Гласник Земаљског музеја, књ. 5, 1893, 326.

У географском одељку своје студије као и у претходном краћем чланку о Рашкој, Теодор Ипен инсистира на чињеници да „стварну Стару Србију“ треба називати Рашком, јер би „жеља да се назив *Стара Србија* односи на области које у етнографском смислу никако не могу да се посматрају као српске, значило потпомагање одређених политичких тежњи“.¹⁹ И на овом месту Ипен упорно понавља да је име *Рашка* старо, „у потпуности историјско и не може се оспоравати ни са географског ни са етнографског становишта“.²⁰ Што се тиче етнографских прилика, Ипен и у овој студији понавља став да „већина становништва Рашке припада славенској породици народа, посебно њеном босанском племену“. Иначе становништво Рашке, сматрао је он, без разлике у вери, по начину живота, обичајима и традицији „у потпуности припада становништву Херцеговине“.²¹ Ипен је детаљније осветлио иселјавање муслиманског становништва из Никшића у зиму 1878/79. године (око 400 фамилија), којом приликом се око пола њих одселило у Скадар или Северну Албанију, а други део у Рашку – у Пљевља, Нову Варош, Бијело Поље, Сјеницу и Нови Пазар. Ипен следи Талочијеву аустроугарску политичку теорију да је неспорно „да су Илири преци данашњих Албанаца, једино нису прецизирани миграције и историје народа“. Колико је Ипенова, као и Талочијева тврдња утемељена показује чињеница да између нестанка Илира и Дарданаца са историјске позорнице и првог помена Албанаца постоји временски период од најмање шест векова.²²

У ширем историјском прегледу области, Ипен се највише бавио

¹⁹ Теодор Ипен, *Стара Рашка*. Превод са немачког Велибор Буха, Београд 2022, 26.

²⁰ Исто, 25.

²¹ Исто, 32.

²² *Илири и Албанци*. Зборник радова, Београд 1988, 365.

18. и 19. веком, а када је реч о Пљевљима породицом Селмановића. Истакао је да су у време слабења централне власти и осамостаљивања појединих феудалаца северни окрузи Рашке – Пљевље, Пријепоље, Колашин са Дробњаком и Чајничем „били под влашћу Мехмед-паше Селмановића последњег у низу од шест паша. Он је са својим братом и још два бега позван у Травник код везира, где је заједно са многим другим босанским феудалцима изгубио главу на пању“.²³ После пада Али-паше Ризванбеговића 1850. године главна личност у Херцеговини у периоду 1850–1873. године постао је Дервиш-паша Ченгић, најстарији син Смаил-аге, у народу познат као Дедага. У првом периоду своје власти од 1858. године „боравио је углавном у Пљевљима и Колашину“.²⁴ Настављајући да прати породицу Селмановића, Ипен пише о Мехмед-бегу Селмановићу као команданту башибозука према Бобову 1875. године, и још више о Ибрахим-бегу Селмановићу „команданту босанске револуције“, заправо трупа које су пружале отпор окупацији Босне и Херцеговине. Истиче да је Ибрахим-бег Селмановић „неколико недеља заповедао у Сарајеву да би након приближавања аустроугарске војске побегао у Пљевља“.²⁵ Ипен је укратко приказао и друге устаничке покрете и њихове вође као што су Спасоје Јовичић из Бобова, Никола Колџија, Јевто Поповић из Бабина и други. Забележио је да су 1877. године Колашинци под командом Фејза и Емина Каљића и хоџе Гушмира устаницима „у теснацу Крупице поставили заседу и убили њих 34 чије главе су однешене у Пљевља“.²⁶ Посебну пажњу посветио је

²³ Т. Ипен, *Стара Раика*, 47.

²⁴ Исто, 48.

²⁵ Исто, 56.

²⁶ Исто, 53.

пљеваљском муфтији Мехмед Вехби-ефендији Шемсикадићу, вођи отпора против окупације Босне и Херцеговине, који је у лето 1879. године интерниран у Цариград и, према Ипену, добио „кућу на поклон“ а султан му је наводно „доделио пензију и наредио да му се достављају оброци из царске кухиње“.²⁷

Десетак страница своје студије Теодор Ипен је посветио самој вароши Пљевља. Велики део текста о Колашину такође се односи на пљеваљски крај јер, према њему, северна граница Колашина иде од Левер Таре, преко Глибаћа, Дубочице, Матаруга до Бродарева. Већ у уводном тексту о Пљевљима Ипен посебно истиче „полет“ који су Пљевља добила доласком аустроугарског гарнизона, „навикнутог на европски културни живот“. Ипен наставља са политичким претеривањем – да, иако је становништво Пљеваља „порасло за половину код свих се увећала имовина и благостање, многи су се и обогатили“.²⁸ Кад би путник који је посетио Пљевља пре 1878. године сада дошао, истиче Ипен, „не би могао препознати некадашњи бедни босански градић“. Детаљније је писао о путу од Свијетлог Борја до Пљеваља, аустријским војним станицама на Бољанићима и Готовуши, а најшире свакако о Пљевљима. Са око хиљаду кућа, град је око чаршије подељен на две „готово једнаке половине“: у муслиманском делу посебно истиче Хусеин-пашину махалу, Пенду, Ахмед Мисирли махалу и Зекерија махалу а у хришћанској четврти Гувно, Варош, Моћевац и „на рубу града циганска четврт Кипти махала“.²⁹ Између града и „аристократске четврти“ Поље на обали Ћехотине – „где су имања најстарије пљеваљске беговске породице Селмановић, која

²⁷ Исто, 56–57.

²⁸ Исто, 69.

²⁹ Исто, 71–72.

међутим упркос угледном имену својих чланова показује само пропало богатство и избледели сјај“ – налази се нова „сиромашна градска четврт Хамидије Шевар-махала која прима муслиманске избеглице нагомилане из Никшића и земаља под аустроугарском окупацијом“.³⁰

У Пљевљима постоје, пише Ипен, „три веће, архитектонски истакнутије, и три мање џамије“. Од првих „вредна помена је ипак само Хусеин-пашина џамија“ са куполом обложеном оловом и витким минаретом. „Предворје џамије почива на стубовима од тамнозеленог мрамора за који се каже да потиче из манастира Милешеве. Испред џамије опасане старим гробљем, које је намењено само за сахрањивање најугледнијих беговских породица, налази се пространи умиваоник за верска прања“.³¹ Хришћани немају богомољу у граду, већ посећују цркву Манастира Св. Тројице који је подигао „неки од кнезова из породице Немањић, који тачно није познато“. У њему је био смештен део аустроугарских трупа за време окупације. „Постављање звона је строго непожељно – са изузетком манастира у Пљевљима, ни данас нигде у Рашкој не постоје црквена звона. Тај манастир је након уласка аустроугарских трупа, које су себи подигле једну капелу са звоником, добио дозволу да прибави и користи звона.“³² И овде, као и у краћем тексту о Рашкој, Ипен истиче штап Св. Саве као посебно поштовану реликвију: „То је прав штап од позлаћеног танког сребра. Потпуно прекривен староспрским записима, на коме је округли чвор од горског кристала“.³³

На левој обали Техотине налази се заселак Кукањ и у њему на

³⁰ Исто, 72.

³¹ Исто.

³² Исто, 67.

³³ Исто, 72–73.

узвишењу остаци снажних зидина које сељаци зову Градина. Према традицији која живи међу локалним мештанима, „овде се налазила тврђава херцега Стјепана тј. Стефана Вукчића Косаче херцега од Светог Саве (данашње Херцеговине)“, вероватно његова летња резиденција. Назив *Краљева гора* упућује на Марка Краљевића „о коме легенде овог краја имају много да кажу“. Пошто се Марко везује више за Прилеп, веза може бити његова мајка Јевросима, жена краља Вукашина, „која, изгледа, потиче из ових крајева“. Рушевине Пирлитора сматрају се некадашњим седиштем војводе Момчила – брата Јевросиме.³⁴

У делу текста о Колашину, односно Доњем Колашину, Ипен се посебно задржао на опису Кричке нахије којом је управљао командант Кричке карауле смештене на Црном Врху изнад Косанице са испоставама у Левер Тари, Стричини и Премћанима. Најистакнутија мухамеданска племена Кричка су Мицановићи, „који током три генерације имају водећу улогу“, Ђурђевићи, Храповићи, Мемићи, Штроке и Пијуци. „Колашинци су међу свим Босанцима остали најразузданије и најнекултивисаније племе“.³⁵ Иако су хришћани у Кричкој нахији бројчано надмоћни, „доведени су због терора мухамеданаца у потпуно потчињен положај“. У овој области се налазе и два разорена манастира Свети Арханђел и Довоља, а нешто даље још два манастира „из старог српског доба“ – Вранштица и Блишкова.³⁶ Разрушени Соколац не помиње. На другој страни пљеваљског краја, према Пријепољу, аустроугарске трупе су, пише Ипен, изградиле пут „којим може да се вози“. На Мијајловици (Ипен пише „планина

³⁴ Исто, 175.

³⁵ Исто, 85.

³⁶ Исто, 82.

Михаиловић“) се налази турска караула, а на Јабуци „аустријска војна посада и турска стражарница“. У Сељанима се налази стара сеоска црква „изграђена у доба Немањића“, док је садашња главна џамија у Бијелом Пољу „некадашња хришћанска црква Св. Петра, коју је основао Немања, а краљ Милутин издигао у епископску катедралу“.³⁷

Ипен је имао налог, и у Пљевљима, али и на другим местима, да сваки покушај сарадње и политичког приближавања православних Срба и муслимана „као зло у коријену сасијече“ – како је тражио Калај. Тек што је отишао из Пљеваља, Ипен је из Цариграда известио, 1892. године, на основу конфидентског обавештења, да Салих-ага Хусејиновић из Бања Луке ради на приближавању православних и муслимана. Мехмед-ефендија Спахић (1855–1958), хоџа из Мостара, писао је у листу *Дубровник* средином 1892. године да су сви босански и херцеговачки племићи и угледне особе дужни да се држе начела сарадње православних и муслимана. Калај је са ретком приљежношћу пратио те процесе. Закључио је да је та појава кренула пре Спахића, са Дервиш-бегом Љубовићем и Сулејманом ефендијом Фалацићем а у новије време и муфтијом Џабићем. Пише да се плаши младих људи из „бољих муслиманских породица“, који, додуше не јавно, „гаје сличне осјећаје као и Спахић“.³⁸

Други значајан објављени извор из пера аустроугарског конзула била је студија Симона Јоановића објављена у више наставака у часопису Новопазарски зборник под насловом *Новопазарски санџак (1878–1900)*. И његов текст је, разумљиво, прожет духом „аустроугарског Балкана“, али није у тој мери идеолошки усмерен. Јоановић истиче да у Пљевљима велики утицај има Махмуд-ага

³⁷ Исто, 90–92.

³⁸ Т. Кралјаčić, *nav. delo*, 280–284.

Бајровић, капетан башибозука, „опасан човек“, али да су Бајровићи досељени из Никшића и да се сматрају скоројевићима.³⁹ Јоановић пише да је у Пљевљима пола становништва хришћанско а пола муслиманско, „а околина, с изузетком шест општина, хришћанска“, мада други извори указују да су муслимани чинили убедљиву већину у вароши.⁴⁰ Становништво Пљеваља је, пише он, од окупације Босне и Херцеговине и забране извоза у Босну „у сталном опадању“. Једино вуна из Пљеваља иде преко Сарајева за Трст и Беч. Истиче пивару у Пљевљима, млинове на турбине али и развијен обућарски занат.⁴¹ Пљевља су, писао је Јоановић, због пута Метаљка–Пљевља постала „трговински центар за увоз из Аустроугарске“, што се свакако односи на период до завршетка пруге Сарајево–Увац.

Током истраживања у Архиву за спољну политику Руске империје у Москви, дошао сам до извештаја руског конзула у Митровици Сергеја Владимировича Тухолке (1874–1954) о путовању у Пљевља почетком октобра 1907. године.⁴² Заједно с њим путовао је и аустријски конзул у Митровици Адолф Ритер фон Цимбаур – иако Пљеваљски санџак није улазио у круг деловања аустријског конзулата у Митровици. Извештај Тухолке упућен дванаестогодишњем (1897–1909) амбасадору у Цариграду Ивану Алексејевичу Зиновјеву, тиче се Пљеваљског и Сјеничког санџака и Новопазарске казе, али ми ћемо се овом приликом задржати на Тухолкином виђењу Пљеваља. Тухолка је

³⁹ Симон Јоановић, *Новопазарски санџак (1878–1900)*, 4 глава – 4 настава, Новопазарски зборник 10, Нови Пазар 1986, 144.

⁴⁰ Исто, Новопазарски зборник 9, Нови Пазар 1986, 134.

⁴¹ Исто, 134–139.

⁴² Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), ф. Посольство 1907, д. 2026, л. 115. Извештај конзула С. В. Тухолке амбасадору Зиновјеву, Митровица 22. октобар 1907.

по образовању био оријенталиста док је Цимбаур био официр – обавештајац. Руски конзул се родио 25. фебруара 1874. године у старом руском граду Вјазники, на десној обали реке Клјазме, источно од града Владимира. Завршио је гимназију у Владимиру, а потом Факултет за оријенталне студије Санктпетербуршког универзитета. Пре Балкана, био је секретар конзулата у Цеди и Дамаску, конзул у Басри и генерални конзул у Багдаду. У Цеди, седишту западноарапског османског вилајета Хиџаз, био је у прилици да се изблиза упозна са животом исламских светих места Меке и Медине и животом бедуинских племена. Од 1902. био је вицеконзул у Призрену (1902–1906) и конзул у Косовској Митровици (1907–1909) и Скопљу (1912–1913).

Сергеј Тухолка је током путовања од Митровице до Пљеваља само у Пљевљима остао два дана и то 7. и 8. октобра 1907. године. Сам је нагласио да због краткоће времена није успео да област истражи „довољно дубоко“. У граду Пљевљима, известио је Тухолка „има 360 српских и 1.300 турских домова а у целој Пљеваљској кази сматра се да има 24.000 Срба и 22.000 муслимана“. Изнео је детаљне податке о аустроугарским трупама и њиховом наоружању у Пљевљима, Пријепољу и Прибоју. Од турске војске у Пљевљима се налазио Други и Четврти батаљон 70-ог пешачког пука (690 и 723 војника), укупно 1.413 војника низама (редовне војске).

Поред политичких околности, Тухолка је доста пажње посветио економским приликама у Пљевљима. Аустријанци желе да повежу Пљевља са железничком пругом Сарајево–Вишеград–Увац и ради тога „већ две године граде пут ширине шест метара између Пљеваља и станице Рудо поменуте железнице“. Пут је дуг 42 километра а већ је изграђено 20 километара. Изградњом пруге Сарајево–Увац, истиче Тухолка, Прибој је добио „не мали трговачки значај због тога што сада

значајан део робе из Босне иде не на Пљевља већ на Прибој–Пријеполје“ иако је пут између ове две вароши „веома лош“. Руски конзул као и аустријски Јоановић истиче велики проблем извоза стоке из Пљеваљског санцака од времена Берлинског конгреса. До тог времена стока и производи од вуне упућивани су или у Босну и Херцеговину или преко Далмације и Црне Горе на обале Јадранског мора ради даљег слања. „Али сада Црна Гора не пропушта стоку, а Аустрија такође затвара босанску границу“. Услед тога су сеоско становништво али и пљеваљски трговци „значајно осиромашили“. Зато су ме, пише Тухолка, „српски трговци у Пљевљима молили као и г. Цимбаура, да се заложимо за пропуштање турске стоке или у Босну, или макар транзитно преко Црне Горе и Далмације на обале Јадрана“.⁴³

Руски конзул је у кратким цртама осветлио широку лезу средстава аустријског утицаја у Пљевљима и Пљеваљском санцаку. „Политика Аустријанаца у Пљевљима састоји се у тежњи да у крају обезбеди себи присталице и задобије утицај. Делујући пропагандно са овим циљем и према муслиманима и према Србима, Аустријанци се обилато користе поткупљивањем, нарочито путем давања дозвола за снабдевање војске у логорским објектима“. Главни снабдевач је Мехмед-паша Бајровић који „служи Аустријанцима као главни агент за поткупљивање и успостављање односа са другим лицима“. У последње време формирао је заједно са Корјенићем и српским трговцима Шећеровићем из Пљеваља и Стевовићем из Прибоја конзорцијум који држи „у својим рукама цео увоз из Босне и Аустрије у Пљеваљски и Сјенички округ“ ради чега су у Прибоју изградили велике магацине за робу. Аустријанци су поткупили већину турских

⁴³ Исто.

чиновника „па чак и сам Сулејман-паша добија новац од њих или учествује у разним приходима Бајровића“. Међу српским трговцима, аустријским људима се сматрају Шећеровић, Ђенисијевић, Бавчић и Јанићијевић. Аустријанци настоје да отежају рад српских „општинско-националних установа и ослабе њихово национално јединство и везе са Српском Краљевином“. Поред тога, „Аустријанци настоје да не допусте зближавање Турака са Србима“. Иако „Турци“ не желе аустријску окупацију, већина би „радије подпала под Аустрију него под Србију и Црну Гору“.⁴⁴ Срби су веома подозриви према понашању аустријског цивилног комесара грофа Драшковића, потчињеног војном команданту, који обавља функцију конзула („по рангу он је вице-конзул“). Драшковић „понекад недељама шета по селима и дискутује са сељацима или проводи дане и ноћи у турским хановима и кафециницама“. Сулејман-паша га оптужује за интригирање.

Конзул Тухолка је дао краћи портрет Сулејман-паше. Албанац, Тоска по пореклу, иако има седамдесет година још увек је „довољно бодар“. Његова политика се састоји да „глади са свима“, веома је мек у обраћању и увек склон компромису. „Србе понекад притиска у општинским пословима, али је увек љубазан и ласкав према њима ради чега су они у целини задовољни са њиме“. Тухолка је током разговора скренуо пажњу Сулејман-паши да управо због Аустријанаца Турска треба да подржава све српске установе, јер се Срби више него било ко други боје аустријске окупације. Сулејман-паша се сложио са тим мишљењем, али је сматрао да је Пљеваљски округ „коначно изгубљен за Турску“, која сама неће бити у стању да удаљи Аустријанце из Пљеваља. На питање Сулејман-паше како руски конзул гледа на

⁴⁴ Исто.

изградњу железничке пруге од Босне до Митровице, Тухолка је одговорио да је ово „природан трговински пут“ и да ће пре или касније бити изграђен, „али ако Турска жели да неутрализује политички и економски значај пруге, она треба да се побрине о изградњи трансбалканске линије од Дунава до Јадрана“. У питању су била два супротстављена железничка пројекта: аустроугарска такозвана „Новопазарска железница“ и српско-руска „Јадранска железница“.

Иако муслимани у Пљеваљској кази као и у другим казама, пише Тухолка, „слободно носе пушке док се Срби за то кривично гоне“, у Пљеваљској кази је „мало зулума али турске аге често без разлога удаљавају са земље своје српске чифчије и на њихово место примају досељене мухадире из Босне (муслимане)“. Власти понекад насељавају мухадире „међу компактним српским становништвом, што за српски елемент у крају представља не малу опасност“. Краћи осврт на српске националне установе у Пљевљима као што су Српска полугимназија, Српско пјевачко друштво „Братство“ и Фонд за узајамно кредитирање Тухолка је закључио својим основним ставом: „Сматрам да би Срби у Пљеваљском округу требали да обрате главну пажњу на развитак својих националних и економских уснова као што су црква, школе, разна друштва, економске и кредитне организације и слично“.⁴⁵ И сасвим на крају извештаја руски конзул је посебно нагласио да би било такође пожељно „да Србија и Црна Гора делују у овим крајевима у потпуном сагласју и пријатељски међу собом, али очигледно је да овоме сметају углавном династички разлози“.

⁴⁵ Исто.

Резиме:

Основу чланка чини анализа политичких и научних гледишта аустроугарског вицеkonzула (цивилног комесара) у Пљевљима Антона Ипена и руског конзула у Косовској Митровици Сергеја Тухолке. У питању је период последњих деценија 19. и прве деценије 20. века. Аустроугарски вицеkonzул (цивилни комесар) у Пљевљима Антон Ипен је током свог трогодишњег боравка у средишту Пљеваљског санцака поред своје обавештајне делатности прикупљао податке и о политичким, верским и културним приликама у Пљеваљском санцаку и тадашњем Косовском вилајету. Своја гледишта је изнео у раду на немачком језику *Нови Пазар и Косово (Стара Рашка)* објављеном у Бечу 1891. године. Ипенова студија има нескривене политичке амбиције да покаже да муслимани пљеваљског краја нису Срби који су примили ислам него део „босанског племена“, што је било у складу са тадашњом аустроугарском псеудонаучном теоријом о постојању посебне босанске нације. Ипен такође не скрива да цео простор Старе Србије (Косовског вилајета) мора остати под доминантним утицајем Аустроугарске, а не Србије или Црне Горе. И поред те нескривене политичке тенденције, његови радови доносе занимљиве детаље о споменичком и културном наслеђу овога простора. Руски конзул у Митровици Тухолка је био познати оријенталиста који је добро познавао исламски свет и његову цивилизацију. Више година је боравио на дужностима конзула на Балкану да би доласком у Косовску Митровицу кренуо, заједно са аустроугарским конзулом Цимбауером, у обилазак западног дела Косовског вилајета у пролеће 1907. године. Његов досада необјављени извештај пружа драгоцене податке са терена о политичким и социјалним приликама целог подручја а посебно Пљеваља. Тухолка је у

кратким цртама дао портрет водећих личности османске администрације у Пљевљима, аустроугарских окупационих трупа у Пљевљима и чланова српске Црквено-школске општине у Пљевљима.

Academician Slavenko TERZIC

FOREIGN CONSULS VIEW OF PLJEVLJA (END OF THE 19th AND
BEGINNING OF THE 20th CENTURY)

SUMMARY: The core of the article is the analysis of the political and scientific viewpoints of the Austro-Hungarian vice consul (civil commissioner) in Pljevlja, Anton Ippen, and the Russian consul in Kosovska Mitrovica, Sergej Tuholka. It is the period in the final decades of the 19th and the first decades of the 20th century. Anton Ippen, the Austro-Hungarian vice consul (civil commissioner) in Pljevlja, during his three-year stay in the centre of Pljevlja's sandzak (administrative unit in the Ottoman empire), who, in addition to his intelligence activities, collected data on political, religious and cultural situations in the region and the Province of Kosovo. He presented his opinions in a German-language work entitled Novi Pazar and Kosovo (Stara Raska), published in Vienna in 1891. Ippen's study reveals his political views which were that the Muslims of the Pljevalja region are not Serbs who accepted Islam, but part of the "Bosnian tribe", which was in accordance with the then Austro-Hungarian pseudoscientific theory of the existence of a separate Bosnian nation. Ippen also did not hide his opinion that the entire area of Old Serbia (Province of Kosovo) must remain under the dominant influence of Austro-Hungarian Empire and not

Serbia or Montenegro. Despite his undisguised political standpoint, his works provide interesting details about monuments and the cultural heritage of this region. The Russian consul in Mitrovica, Sergej Tuholka, was a well-known orientalist who understood the Islamic world and its history well. For several years, he served as a consul in the Balkans, and upon his arrival in Kosovska Mitrovica, together with the Austro-Hungarian consul Zimbauer, went on a tour of the western part of the Province of Kosovo in the spring of 1907. His previously unpublished report provided valuable data from the field on the political and social situation in the entire area, especially Pljevlja. Tuholka wrote about the leading figures of the Ottoman administration in Pljevlja, the occupying Austro-Hungarian troops in Pljevlja as well as members of the Serbian Church Municipality of Pljevlja.